

МІСТО - КЛЮЧОВА ДЕТЕРМІНАНТА СТРАТЕГІЧНОГО, ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

ОЛЕНА КАРЛОВА,

*д-р екон. наук, професор кафедри менеджменту і маркетингу
в міському господарстві, Харківський національний університет міського
господарства імені О.М. Бекетова, м. Харків*

ХРИСТИНА КАЛАШНІКОВА,

*к. екон. наук, асистент кафедри менеджменту і маркетингу
в міському господарстві, Харківський національний університет міського
господарства імені О.М. Бекетова, м. Харків*

Визначені методологічні підходи до розуміння явища «місто». Виокремлено, що розвиток міста є метою стратегічного планування. Використано макросистемний підхід до моделювання функціонально-просторової структури міста. Означено основну проблему динамічного моделювання складних систем. Вищезазначені «нерівномірно-районовані» моделі базуються на двох фундаментальних законах – нерівномірності використання території великого міста та підвищення інтенсивності її використання в процесі його зростання. Узагальнюючі різні наукові підходи, виділено функції великого міста.

Постановка проблеми

В сучасних умовах спостерігається якісне зростання міст, в різних регіонах України виникають міські агломерації, конурбації, урбанізовані райони. Слід зазначити, що з еволюцією міст розвивалася і теорія про місто, тому доцільно розглянути ті з існуючих в науковій літературі теорій і моделей, які містять різні методологічні підходи до розуміння явища «місто». Розвиток та функціонування міст у науці аналізували представниками різних її галузей (історичної, географічної, економічної, соціологічної, державного управління тощо). При цьому увага вчених акцентувалася на сучасних проблемах міст, міського господарства і містобудування, моделях управління містом, специфічних їх видів, історичних закономірностях розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Місто – це складна динамічна система, що характеризується високою концентрацією потенціалу різного роду (людського, матеріально-речового,

інформаційного, тощо). Спільне використання трудових і природних ресурсів, територій, шляхів, комунікацій, об'єктів обслуговуючої сфери обумовлює взаємозв'язок і цілісність процесів, що протікають у місті та перетворює його у відносно самостійне утворення. За останні роки теоретичне висвітлення проблем розвитку міст зроблено Бабаєвим В.М., Богачевим С.В., Ковалевським Г.В., Тищенко О.М. та іншим представниками наукових шкіл України [1, 2, 4, 6] та вченими Batty M., Bramazza I., O'Sullivan A., Sheffrin S. [9, 10, 11]

Словом місто (Город, Urbs, Burg, Wick або Weich, Stadt, City, Cité, Polis, Civitas) здавна позначалось поселення, що штучно укріплювалось огорожею, кріпосним валом чи ровом для захисту від ворожих нападів. Це територія, де за визначенням Веліхова Л.О. могло перебувати в разі небезпеки населення сусідніх поселень [3, с. 15].

У 1970-х роках Дж. Форрестер побудував динамічну модель типового американського міста, орієнтовану на аналіз еволюції урбанізованої території. Науковець виділив наступні підсистеми в своїй моделі: населення, житловий фонд, підприємства. Кожна підсистема була розглянута з точки зору еволюції. В моделі Форрестер виділив 4 етапи: розвиток, зростання, стагнація та занепад міста [8].

Невирішені раніше частин загальної проблеми

Для дослідника важливо розуміти, що в першу чергу саме розвиток міста (а не його зростання, а тим більше стагнація або занепад) є метою стратегічного планування. Можливість діагностування стану великого міста, встановлення динаміки рівня його соціально-економічного розвитку протягом останніх років з метою виявлення основних тенденцій, можливостей управління цим розвитком, спрямованих на розв'язання проблемних ситуацій – нагальне завдання регіональної економіки.

Формулювання цілей статті

Метою статті є доведення необхідності використання макросистемного підходу до моделювання функціонально-просторової структури міста, яка попереджує розробці стратегії розвитку адміністративно-територіального утворення. В дослідженні автори наголошують, що саме системний та комплексний підхід потрібен при визначенні стратегічних напрямів та розробці стратегічного плану розвитку великого міста.

Виклад основного матеріалу дослідження

Отже, основною проблемою динамічного моделювання складних систем при недостатній і «розмитій» інформації про їх функціонування є забезпечення адекватності створюваної моделі об'єкту моделювання. У дослідженнях західних спеціалістів ця проблема отримала назву «пастки моделювання». Ця проблема може бути частково вирішена шляхом розробки концептуальної моделі як етапу динамічного моделювання. Концептуальна модель забезпечує формалізацію знань експертів про об'єкт моделювання і допускає єдину інтерпретацію цих знань при створенні динамічної моделі. Таким чином, забезпечується не процедурна постановка задачі динамічного моделювання, а кожному експерту надається можливість оперувати в зручних для нього термінах.

Для створення концептуальної моделі застосовується функціонально-цільовий підхід, що забезпечує формальну основу синтезу систем, в структурно-алгоритмічній організації яких відображена структура цілей предметної області. Концептуальну модель доцільно представляти у вигляді деревовидного графа, що відповідає декомпозиції глобальної мети сталого розвитку міста, яка полягає в досягненні стану динамічної рівноваги всіх елементів міської системи. Всі елементи нижнього рівня декомпозиції утворюють єдиний набір елементарних цілей (примітивів моделі), де задані відношення моделі.

Аналіз соціально-економічної ситуації конкретного великого міста повинен проводитися з використанням закономірностей іншого типу –

пов'язуючих зміни морфологічних характеристик з різними факторами, наприклад, поведінкою окремих груп населення, впливом природних умов, особливостями сприйняття архітектурних композицій. Моделювання доцільно використовувати для оцінки існуючого стану та прогнозування розвитку великого міста на попередньому етапі стратегічного планування розвитку, в процесі вибору стратегії, проектних або управлінських рішень щодо розподілу населення, послідовності реконструктивних заходів, інтенсифікації та розвитку елементів міста.

Вищезазначені «нерівномірно-районовані» моделі базуються на двох фундаментальних законах – нерівномірності використання території великого міста та підвищення інтенсивності її використання в процесі його зростання. Нерівномірність великого міста характеризується зміною морфологічних показників в залежності від віддаленості від центру міста. Віддаленість вимірюється ранговою шкалою, порядковим номером (дистанцією) приєднання кожного елементу до центру. Зміна морфологічних показників у міру зростання міста враховується шляхом їх диференціації залежно від його величини (за чисельністю населення).

Модель передбачає районування території, що здійснюється з метою управління функціонуванням і розвитком великого міста. З його допомогою на його території виділяються повторювані локальні нерівномірності – концентрації об'єктів обслуговування, офісів і іншої активності, взаємозалежні особливим чином з монофункціональними територіями, де розміщені житло, виробництво або озеленення. Кожна така сукупність, яка складається з більш-менш повного комплексу вихідних елементів, визначається як одиниця просторової системи міста.

Просторові одиниці системи є вузловими районами. Функціональна структура, розподіл транспортних і пішохідних потоків, а також морфологічна структура, співвідношення концентровано і дисперсно розміщених об'єктів в

цих районах узгоджені між собою. Цілісність, стійкість і розвиненість просторової одиниці системи визначається ступенем цього узгодження (адаптованості). Сфера регулятивних впливів на складні і багато в чому суперечливі соціально-економічні відносини, що складаються за умов функціонально-просторових змін у великому місті, викликає особливий інтерес у науковців та практиків, що займаються проблемами проектування, розвитку та управління складними системами.

Регулювання взаємовідносин між галузевими блоками, що входять до соціально-економічної структури великого міста, за умов динамічних змін у зовнішніх умовах та внутрішніх процесах, найрезультативніше можна здійснити лише з використанням спеціальної системної технології, яка заснована на концепції багат шарової поліструктури соціально-економічної системи великого міста, в якій елементи всередині кожного рівня взаємодіють не лише між собою, але і з елементами кожного іншого рівня структури (галузевих, функціональних, організаційних тощо).

Процедура динамічного системного аналізу реалізує в замкнутому циклі моніторинг і аналіз поточного стану міської системи, синтез керуючих і регулюючих впливів і оцінку ефективності прийнятих рішень на основі системи індикаторів і регуляторів соціально-економічного стану великого міста.

На наш погляд, для моделювання стратегічного розвитку великого міста найдоцільніше використовувати макросистемний підхід до моделювання функціонально-просторової структури міста.

Від теорій і моделей розвитку міста слід перейти до тлумачення поняття «місто», «велике місто». У сучасній економічній літературі існує поняття міста як відокремленого в правовому і економічному відношенні поселення певної чисельності, населення якого спеціалізуються на торгівлі та обробній

промисловості. У цьому трактуванні відсутні важливі елементи, які б повною мірою виділяли місто з інших населених пунктів.

При всьому різноманітті теорій, точного і оптимального визначення міста в сучасному соціально-економічному контексті не сформульовано (табл. 1.).

Таблиця 1

Генезис поняття «місто»*

1	2
Визначення поняття «місто»	Автор, література
Щільне скупчення будівель або помешкань, розділених вулицями.	предметно-матеріальне визначення
Поселення з компактною, переважно багатоповерховою забудовою, яке має розвинуту необхідну для надання соціальних послуг на рівні громади соціальну інфраструктуру, комунальну інфраструктуру, що включає принаймні централізоване водопостачання та водовідведення, не менше 80% доріг якого мають тверде покриття, з чисельністю постійного населення не менше ніж 10 тисяч осіб.	Закон України «Про адміністративно-територіальний устрій України»
Поселення замкненого типу, з особливими (міськими) правами, з більшою кількістю мешканців, зайнятих – у протилежність до хліборобського сільського оточення – головного у ремісничо-промисловому виробництві, в торгівлі й транспорті, а також в адміністрації та в різного роду культурних і суспільних установах і вільних професіях, а лише подекуди (в малих містах і містечках) і в сільському господарстві.	Енциклопедія краєзнавства
Територіально-концентрована форма зосередження різних сфер (матеріальної та нематеріальної), галузей і видів діяльності, а отже – і головної продуктивної сили та стилю життя.	Економічна енциклопедія
Довготривале скупченням людей у місцях переробної промисловості і торгівлі, зумовленим технічним прогресом виробництва та концентрацією капіталів.	К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Зомбарт (економічна теорія)
Місто – це поселення, в якому функціонує ринок. Ринок означає наявність регулярного товарообміну всередині поселення в якості суттєвої складової частини доходу та задоволення потреб населення міста.	М. Вебер
Велика сукупність людей, що довгий час мешкає на порівняно незначній території. Це відрізняє його від неміських поселень (сіл, селищ) із невеликою кількістю жителів, а також хуторів і садиб, що розташовані на великій території.	К. Бюхер та інші представники кількісної теорії, 1907 р.
Поселення з певною територією, якому державною владою надано особливі адміністративні права. За своїм призначенням і функціонуванням це територіальна і публічно-правова одиниця, яка «відірвана від прямого зв'язку з природою та виконує вищі соціальні функції, насамперед, організує державу».	М. Шаповал Політико-адміністративна теорія 1940 р.
Політичне утворення, що керується органами, обраними місцевими	Універсальний

жителями; економічну одиницю, що саме себе забезпечує або контролює забезпечення власних жителів та установи комунальними послугами; корпорацію зі статусом юридичної особи.	комплексний підхід М. Вебер, Г. Дж. Берман, 1940 р.
Місце, пристосоване для спільного проживання соціальної групи складного характеру, яка є внутрішньо диференційованою та набула певної правової форми.	М. Анциферов та деякі інші дослідники соціальної теорії, 1980 р.
Велике місто – це поселення міського типу, в якому більшість основних показників структури та процесів життєдіяльності суспільства .... характеризуються найвищою інтенсивністю в розрахунку на одиницю простору та часу. Великі міста – це фокальні точки соціального простору.	Баранов А.В., 1981 р.
Населений пункт, який сформувався історично природним шляхом або створений за ініціативою держави, який відповідно до законодавства віднесено до категорії міст і в межах території якого на публічних засадах самоорганізується та функціонує міська територіальна громада.	Шкабаро В. М., 2004 р.
Адміністративно-територіальна одиниця є просторовою основою для організації та діяльності місцевих органів державної влади й органів місцевого самоврядування, тобто простором функціонування певної територіальної громади, де виникають, реалізуються і захищаються індивідуальні та колективні, державні та місцеві, соціальні та економічні інтереси.	Камишська Н.В., 2009 р.
Складна система з певними політичними, економічними, соціальними й правовими законами та принципами функціонування. Воно є центром і відправною точкою життя країни в цілому: розвитку науки, мистецтва, нових технологій, передових ідей, відповідної підготовки кадрів, які будуть затребувані як у місті, так за його межами.	Карлова О.А., 2010 р.
Вузлові точки територіально-економічного розвитку держави, адже в них виробляється основна частина національного продукту, вони мають найрозвиненішу транспортну, телекомунікаційну і фінансову інфраструктуру, вони є полюсами дивергенції високих промислових і гуманітарних технологій, головними донорами місцевих і державного бюджетів, центрами впливу і прийняття доленосних для всієї країни рішень, виникнення знакових політичних подій, накопичення основних інформаційних та управлінських ресурсів, осередком формування кадрового, виробничого і культурного потенціалу, розвитку ділової та творчої активності населення.	Бабаєв В.М., 2010 р.

*систематизовано авторами

Узагальнюючі різні наукові підходи, слід виділити такі функції великого міста: адміністративно-господарська; екологічна; інфраструктурна; соціально-економічна; транспортна; культурно-освітня. Всі ці функції повинні повною мірою реалізовуватись у будь-якому великому місті з метою забезпечення комфортних умов проживання та підвищення якості життя населення,

чисельність якого постійно змінюється. Чисельність населення наведена за даними Всеукраїнського перепису населення 5 грудня 2001 року та інформації Державного комітету статистики України станом на 1 січня 2013 року. (табл. 2).

Таблиця 2

Чисельність населення великих міст України

Міста	Чисельність жителів, чол. на 01.01.2001 р	Чисельність жителів, чол. на 01.01.2013 р
Київ	2 611 327	2 845 023
Донецьк	1 016 194	953 217
Львів	732 818	730 272
Дніпропетровськ	1 080 846	997 754
Одеса	1 029 049	1 014 852
Харків	1 470 902	1 451 028

* складено за даними Державної служби статистики України

Слід зазначити, що стратегічне планування активно використовуються в управлінні містами розвинених країн Заходу і в останні 10-15 років отримало широке поширення в Україні. Але значна кількість розроблених програм розвитку адміністративно-територіальних одиниць різних рівнів показали оцінюються експертами як низько ефективні. Причинами їх неефективності може бути те, що між формами реалізації довгострокових і короткострокових управлінських рішень існує суперечність, посилена нечіткістю розмежування компетенцій та сфер відповідальності між суб'єктами. Найчастіше дії, що здавалися легко здійсненними і ефективними в плані досягнення тактичних цілей, призводили до погіршення стратегічної ситуації. Наприклад, програми реформування житлово-комунального комплексу, проекти розвитку соціальної інфраструктури, підвищення кваліфікації фахівців, програми будівництва доступного житла і навіть механізми надання фінансової допомоги, якщо вони реалізуються як самоціль, нерідко ведуть до нераціонального використання коштів і комплекс заходів не призводить до вирішення проблем в довгостроковій перспективі. Спроби виробити універсальні рішення для

конкретних програмних дій також нерідко призводять до зниження ефективності стратегічних планів.

Тому визначення стратегічних напрямів та розробка стратегічного плану розвитку великого міста стає необхідною для прийняття як поточних господарських рішень, так і при відборі проектів реформування і фінансування окремих напрямів розвитку великого міста.

Висновки дослідження

При визначенні стратегічних напрямів та розробці стратегічного плану розвитку великого міста повинен бути використаний системний та комплексний підхід, при якому соціально-економічні проблеми міського розвитку розглядаються у взаємозв'язку, враховуються (ігноруються) цілі окремих підсистем, що складають цілісну міську систему з обов'язковим урахуванням сформованих умов розвитку, територіальних особливостей і специфіки. Таким чином, сучасне велике місто представляє собою осередок виробничих, обслуговуючих, соціальних та інших об'єктів, відносно відокремлених, з багатоелементною структурою управління, обумовленою складними економічними зв'язками. Функціонування такої системи потребує об'єднання відомчо- та економічно різних підприємств і структур в єдиний господарський механізм, здатний забезпечувати комфортні умови для населення, що формує міське середовище.

Список літератури

1. Бабаєв В.М. Управління міським господарством: теоретичні та прикладні аспекти: [монографія] / В.М. Бабаєв. – Х.: Видавництво ХарПІ НАДУ, 2004.–188 с.
2. Богачев С. В. Проблемы теории и практики развития городской хозяйственной системы: [монография] / НАН Украины. Ин–т економіко–правових исследований. – Донецк: ООО «Юго–Восток, Лтд», 2006. – 381 с.
3. Велихов Л. А. Основы городского хозяйства. Общее учение о городе, его управлении и методах хозяйствования. / Л. А. Велихов. – М.: Наука, 1996.–468 с.
4. Ковалевский Г. В. Проблемы и перспективы формирования региональных экономических систем: [монография] / Г. В. Ковалевский; Харьк. нац. акад. гор. хоз–ва. – Х.: ХНАГХ, 2009. – 133 с.

5. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org//Міста_України_\(за_населенням\)](http://uk.wikipedia.org//Міста_України_(за_населенням))
6. Тищенко О. М. Реформування житлово–комунального господарства: теорія, практика, перспективи: [монографія] / О.М. Тищенко. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2008. – 368с.
7. Официальный сайт Государственного управления статистики Украины: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ukrstat.gov.ua
8. Форрестер Дж. Динамика развития города. – М.: Прогресс, 1974. – 287 с.
9. An Urban Problematique: the challenge of urbanization for development assistance / Batty M. – Centre for Urban and Community Studies, University of Toronto, 1992. – 211 p.
10. O'Sullivan A., Sheffrin S. Urban economics / A. O'Sullivan, S. Sheffrin – N.Y.: The Mc Graw – Hill Companies, 2000. – P. 120–125.
11. The Competitiveness of the European City and the Role of Urban Management in Improving the City's Performance / Bramazza I. – Rotterdam, 1996. – 160 p.

CITY IS A KEY DETERMINANT OF REGIONAL BALANCED DEVELOPMENT

OLENA KARLOVA

*Professor of management and marketing in the urban sector
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

CHRISTINA KALASHNIKOVA

*PhD of management and marketing in the urban sector
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

Methodological approaches of understanding the phenomenon of the "city" were defined. It was highlighted that the development of the city is a target to strategic planning. Macrosystem approach used in modeling of functional-spatial structure of the city. The main problems of complex systems dynamic modeling were defined, on example of a large city. Previously mentioned "unevenly-districted" model relies upon two fundamental laws - unevenness of used territory of a large city and the increase of intensity of its use in process of growth. Various scientific approaches were summarized, functions of a large city were highlighted.

In determining of the strategic priorities and the development of strategic plan of large city improvement the systemic and complex approach is used, where social and economical problems of Urban Development considered in conjunction, taking into account (ignoring) the objectives of individual subsystems composing urban systems necessarily taking into account formed conditions for the development, territory peculiarity and specifics .

ГОРОД - КЛЮЧЕВАЯ ДЕТЕРМИНАНТА СБАЛАНСИРОВАННОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

ЕЛЕНА КАРЛОВА

*профессор кафедры менеджмента и маркетинга в городском хозяйстве
Харьковский национальный университет городского
хозяйства имени А.Н. Бекетова*

КРИСТИНА КАЛАШНИКОВА

*ассистент кафедры менеджмента и маркетинга в городском хозяйстве
Харьковский национальный университет городского*

Определены методологические подходы к пониманию явления «город». Выделено, что развитие города является целью стратегического планирования. Использован макросистемный подход в моделировании функционально-пространственной структуры города. Определены основные проблемы динамического моделирования сложных систем, на примере крупного города. Вишеобозначенная «неравномерно-районированная» модель опирается на два фундаментальных закона - неравномерности использования территории крупного города и повышения интенсивности ее использования в процессе его роста. Обобщены различные научные подходы, выделены функции крупного города.

При определении стратегических приоритетов и разработке стратегического плана развития крупного города используют системный и комплексный подход, при котором социально-экономические проблемы городского развития рассматривают во взаимосвязи, учитывая (игнорируя) цели отдельных подсистем, составляющих городскую систему с обязательным учетом сформированных условий развития, территориальных особенностей и специфики.